

BAŞLANGIÇTAN 1917'YE KADAR KAZAN TATAR TİYATROSU

*Alsu KAMALIEVA**

ÖZET

Kazan Tatar Tiyatrosunun çok zengin bir tarihi geçmişi vardır. İlk milli tiyatro örnekleri Sabantuy adlı halk bayramlarında görülür. Modern anlamdaki Kazan Tatar Tiyatrosu ise, Rusya hakimiyetinde yaşayan Türk halkları arasında gelişimin ilk öncüsü ünvanını kazanmıştır. Kazan Tatar Tiyatrosunun sahnesi 1917 yılına kadar geniş kitlelere bilgi vererek onları aydınlatmada, İdil-Ural Tatarlarının ülküsü haline gelmiş maarifçilik görüşünü yaymada, seyircileri eğitmede ve kültürlerini artırmada büyük rol oynar. Bu arada bir eğlence unsuru olarak da tiyatronun varlığını kabul etmemiz gerekir. Batılı anlamda Tatar Tiyatro tarihine genel olarak baktığımızda dram türünde verilen ilk eser "Biçare Kız" (A.İlyasi, 1887)'dir. 1906 yılına kadar olan amatörlik devri, bu yıldan itibaren profesyonel toplulukların ortaya çıkmasıyla sona erer.

Kazan Tatar Tiyatrosunda profesyonel dönemin başlamasıyla birlikte gruplar döneminin problemleriyle de ilgilenmeye başlarlar. Tiyatronun fikir-estetik temelini teşkil eden repertuara, her dönemde odak noktası olarak bakılır. Bu dönem tiyatrosu, rejisörün çalışması, sanatçının oyunu, sahne düzeni hakkında da olabildiğince geniş bilgi sahibidir.

Kazan Tatar Tiyatrosunun gelişiminde basının önemli bir rolü vardır. Bu dönemde çok sayıda tiyatro eleştirmeni yetişmiş, tiyatronun halka benimsetilmesinde ve yaygınlaştırılmasında gazete ve dergilerdeki bu yazıların büyük katkısı olmuştur.

Kazan Tatar Tiyatrosu fikir bazında aydınlanma sürecinin halka benimsetilmesinde, edebiyat bazında ise yeni ve zengin eserlerin verilme-sinde çok önemli bir rol oynamıştır.

* Dr; Uludağ Üniversitesi, Öğretim Görevlisi.

ABSTRACT

The Kazan Tatar Theatre From the Beginning To 1917

The Kazan Tatar Theatre consists of a very rich historical background. The earliest national theatre plays are seen in the folk plays called Sabantuy. And in its modern concept (meaning), the Kazan Tatar Theatre is the Pioneer of the improvement among the Turkish people under the Russian sovereignty. By 1917, the Kazan Tatar theatre enlightened the people by forming the Lightning Current, in expanding this idol which once became of Idil-Uralic Tatars, in training and educating the audiences, plays the greater role in rising of their cultures. In the meantime, it is really essential for us to admit the theatre as an entertainment feature. When we looked in general in Kazan Tatar Theatre with the Western eye, the first drama play (the piece) is 'A desperate Maiden-Girl' by A. Ilyasi in 1887. The period until 1906 can be named as 'An Era of Amateurs, from then on ends with the participation of Professional theatre bands. (groups.)

With the beginning of the Professional process in Kazan Tatar Theatre, the groups start to interest in the problems of the period. The repertoire that is the basis of ideas or cultures, is the focus point in every term. The theatre of this term, the struggles of the director, the play of an actor and an actress, has got a lot of knowledge about it.

The press plays an important role in the improvement of Kazan Tatar Theatre. There were many theatre critics and the articles helped to contribute the theatre for adapting the Tatarian people and developing of it.

The Kazan Tatar theatre even plays a considerable role in giving new and rich theater pieces as concept of principle and of literature.

Key Words: *The Kazan Tatar Theatre 'A Desperate Maiden, in 1917.*

Kazan Tatar Edebiyatında Tiyatronun Yeri ve Önemi

Kazan Tatar tiyatro sanatının verdiği edebî eserlerle başlangıcı çok eski zamanlara dayanan zengin bir tarihi geçmişi vardır. Milli tiyatronun ilk örnekleri, köy seyirlik oyunları olarak, Sabantuy¹ gibi halk şölenlerinde, bayramlarda ve düğünlerde görülmektedir. Zamanla, tarihi şartların değişmesine paralel olarak profesyonel tiyatro ortaya çıkar. Bu gelişmeler, 1905 yılında yapılan anayasal, parlamenter (Duma) meşruti monarşiyi ve basın - yayım hürriyetini getiren ilk Rusya devrimi sonucunda olur. Kazan Tatar Tiyatrosu St. Petersburg, Moskova, İdil-Ural vb. bölgelerde yayılarak gelişir.

¹ Sabantuy: Tatarların her yıl düzenledikleri hasat bayramı geleneğinden gelen, çeşitli yarışlar ve eğlencelerle kutlanan, bugün milli bir nitelik kazanan bir gündür.

Kazan Tatar Tiyatrosu, Rusya hakimiyetinde yaşayan Türk halkları arasında gelişimin ilk öncüsü sıfatını kazanır. Kazan Tatar Tiyatrosunun sahnesi, 1917 yılına kadar geniş kitlelere bilgi vererek onları aydınlatmada, İdil-Ural Tatarlarının ülküsü haline gelmiş maarifçilik görüşünü yaymada, seyircileri eğitime, kültürlerini artırmada büyük bir rol oynar. Kazan Tatar Tiyatrosunun Sovyet dönemi hakkında önemli ölçüde monografik eserler, kitaplar, türlü araştırmalar bulunur. Bu konudaki kaynakların en önemlilerinden birisi 1975 yılında Kazan'da basılan "Tatar Sovyet Tiyatrosu"dur. ("Tatar Sovet Teatrı", 1995)

Batılı anlamda Tatar Tiyatro tarihine genel olarak baktığımızda dram türünde verilen ilk eser "Biçare Kız" (A.İlyasi, 1887)'dir. 1906 yılına kadar olan amatörlük devri, daha sonra profesyonel toplulukların ortaya çıkmasıyla sona erer. Demokratik aydınlar tarafından meydana getirilen Kazan Tatar tiyatrosu, zamanın problemleri ile sıkı ilişki içinde biçimlenmektedir. Çar'ın yayılmacı, istilacı, sömürgeci politikalarına ve çeşitli inanç ve fikirlerin yasaklanmasına rağmen, milli düşünce cesur bir şekilde karşı duruşunu ortaya koymuş, kararlılıkla kendi yolunda yürümeye devam etmiştir.

Kazan Tatar Tiyatrosunda profesyonel dönemin başlamasıyla birlikte, gruplar döneminin problemleriyle de ilgilenmeye başlarlar. Tiyatronun fikir-estetik temelini teşkil eden repertuara, her dönemde odak noktası olarak bakılır. Bu dönem tiyatrosu, rejisörün çalışması, sanatçının oyunu, sahne düzeni hakkında da mümkün olduğunca geniş bilgi sahibidir. Toplulukların birçok itirazlara cevap vererek türlü değişiklikler geçirip yaşaması, organizasyon meseleleri üzerinde de önemli ölçüde durulur. Eserin metodunu, oyun stilini tahlil ettiğimizde, tiyatronun başta realist temelde oluşup büyüdüğü, bu şekilde devam ettiği, farklı zamanlarda romantizm ile de geliştirildiği ortaya çıkar. Temsiller ve sanatçıların oyunu göz önüne alındığında, tür zenginliğine büyük önem verildiği görülür.

Kazan Tatar Tiyatrosunun Gelişmesinde Basının Etkisi

Tatar Tiyatro sanatının oluşmasında gazete ve dergilerin, genel anlamıyla basının etkisi çok büyük olur. O dönemin gazeteleri tiyatro sanatının gelişmesinde bir anlamda öncü olur. Bu nedenle Tiyatrocular 1917'ye kadar olan Kazan Tatar ve Rus basınından geniş ölçüde faydalanırlar. Zamanın basınında, Kazan Tatar sahne sanatının doğuşu, şekillenmesi, büyüme süreci, tiyatro hareketinin nerede, ne zaman, nasıl başladığı yansıtılır. Zamanın basını, tiyatronun, edebî müzikal hareketin en büyük dayanağı ve güvenilir yardımcısı oldu. Bunlardan "Kazan Muhbiri", "Yıldız", "Beyanü'l-Hak", "EI-İslah", "Koyaş" (Güneş), "Vakit", "Burhan-i Terakkıy", "İdil", "Tormış" (Hayat) gazeteleri; "An" (Akıl, Bilinç) dergisi zengin ve güvenilir kaynaklara örnek oluştururlar. Bunlardan haricinde

1917'ye kadar yayınlanan birçok gazete ve dergi sahne sanatına önemli ölçüde yer verir. Bu noktada Devrime kadar olan Kazan Tatar ve Rus basını, tarihçilere ve edebiyat araştırmacılarına en güvenilir kaynak olarak hizmet eder. (Mehmudov, İlyalova, Gızzet; 1988.)

Kazan Tatar sahne sanatı hakkında bilgiler oldukça yeni, eskiler hakkında söylenenler azdır. Basın sayfalarında kendi devrinin ünlü tiyatro eleştirmenleri gelişir. Bunlardan kendi zamanının kültürünü almış olan, A. Kerem'in çalışmaları özellikle kayda değerdir. Onun çok sayıda eleştiri yazısı, makale, yıllık gözlemlerinde piyes, aktör, rejisör, sahne düzenlemesi, giyim kuşam vb. hakkında kıymetli fikirleri vardır. O, şu veya bu artistin hangi yönde yetenekli olduğuna kesin olarak işaret eder. O, sanatçıları gözlemler, onlar hakkında yazılar yazar. Eksikliklerini tenkit eder. Bu konuda ona, hayatı, çeşitli halkların edebiyatını ve sanatını iyi bilmesi yardımcı olur.

A. Kerem gibi eleştirmenlerle birlikte şairler ve drama yazarları da birçok eserler verirler. Mesela, A. Kemal, F. Emirhan, A. Tukay, S. Remiyev tiyatro hakkında önemli yazılar yazarlar. Onların estetik bakışları, tiyatronun doğru yolda gelişmesine yardımcı olur. M. Vahitov, A. İbrahimov, Ş. Ehmediyev tiyatro ile ilgilenirler ve görüşlerini açıkça yazarlar. (Mehmudov, İlyalova, Gızzet, 1988)

Kazan Tatar tiyatrosu, devrimi tecrübeli milli tiyatro olarak karşılar. Bu da Kazan Tatar tiyatrosunun gelişmesine katkıda bulunur.

Kazan Tatar Tiyatrosunun Olgunlaşma Süreci:

Kazan Tatar içtimai fikri ve kültürünün, yeni dönem aydınlanma hareketi ile ilgili 19. yüzyılın ikinci yarısında güçlenip genişleyen bu hareket, halkın tarihinde gerçekten de uyanma, yenileşme devrini açar. "Maarifçiler", Maarifetçilik akımının devamı olarak, eğitimle yeni bilgiler edinerek, dünya görüşlerini yenileştirmede edebiyat ve sanata büyük yer verirler. Mesela, Ş. Mercanî, K. Nasrîy müzik ve resme; A. İlyasi, F. Halidi, A. Kemal ve A. İshakî ise daha çok tiyatroya önem verir. Ş. Mercanî: "Muhammet Peygamber resim yapmaya izin vermemiş. Çünkü o zamanlar insanlar resimlere tapıyorlarmış. Şimdi ise böyle bir korku yok. Müzikten asıl maksat insanlara rahatlık vermek, insan ruhunu saflaştırmak ve onun dünyasına çekmektir." (Hismatullin, 1964) diyor. K. Nasrîy ise, müzik sanatının bazı dinci kesimlerin görüşlerindeki gibi günah olmadığını, insanın ruhsal dünyasında önemli bir rol oynadığını belirtir. (Hismatullin, 1964) Diğer büyük alimler de müzik ilminin okulda, başka ilimlerle birlikte öğrenilmesinin gerekliliğini savunurlar.

K. Nasrîy ve Ş. Mercanî'nin yukarıda anlatılan fikirleri eğitimcilerin sanata olan ortak bakışlarını gösterir. Şimdi onlar halk sanatı ile

sınırlanmadan, sanatın yeni, üstün türlerini ortaya koyarlar. Bunu halkın bilincinin artması ve büyümesi için isterler. Mesela, Kazan'da Rus dilinde temsiller başladığında Kazan Tatar gençleri tiyatronun aktif izleyicisi olurlar. Bu konuda fikir yürütenler de olur. Tarihte böyle çok olaylar olmuştur. Mesela tarihçi M. Rıbuşkin 19. yüzyılın başlarında: "Bir müddet sonra Tatarlar çok ateşli tiyatrocı oldular... Tatarlar şimdi sadece tiyatroya değil, türlü eğlence yerlerine de çok severek gidiyorlar. Hatta Avrupa ilmine sahip olan kişiler seviyesinde bu meseleler hakkında fikir de yürütüyorlar" diye yazar. Bu gerçekler F.G. Belinski'nin de dikkatini çeker. O, Kazan Tatarları arasında kültür hareketinin güçlenmesine gerçekten sevinip "Kazan Tatarları medeni ve aydın insan olmaları ile ayırt edilirler. Onlar terbiyeli ve alçak gönüllü insanlardır" (Belinski, 1953) der.

Bir ilginç olayın daha üzerinde durmak gerekir: 1876 yılında Kazan'da Rusça "İlk Adım" adlı kitap basılır. Kitapta anılar, toplumsal hayat ve kültür meseleleri de yer alır. Kitapta meşhur bir yazar Kazan tiyatrosu seyircileri arasında Kazan Tatarlarının büyük yer aldığını söyler. Daha sonra ise yazar, tiyatronun repertuarı konusuna geçip onun tek taraflı olmasını eleştirir:

"İşler gelecekte de böyle olursa Tatarlar tiyatroya gitmemeye başlar" demektedir. Makalenin yazarı: "85 yıllık hayatında Kazan tiyatrosu yerli halkın çıkarları ile ne derece ilgili acaba? Bu tiyatro Kazan halkı tarafından ne derece anlaşılacaktır acaba? Elbette, eğer tiyatro onların ihtiyaçlarını hesaba katıp, onlar tarafından anlaşılır hale gelirse, temsillere daha çok izleyici gelir." ("Perviy Sağ", 1876) demektedir.

Kazan Tatar tiyatrosunun kuruluş tarihi öğrenildiğinde bu materyallerin öneminin çok büyük olduğu anlaşılır. İlk olarak bu kitaplardaki fikirler, Kazan Tatar seyircisini dikkate alır ve Kazan Tatarlarının günlük hayatıyla ilgilidir. İkinci olarak bu eylemler (sahneye çıkma, konuşma) milli duyguların her yönden güçlendiği bir zamanda, hükümetin Kazan Tatar okullarını kapatıp, camileri yıkıp, zorla Hıristiyanlaştırma kampanyasının son hadde ulaştığı bir zamanda yapılmaktadır. İşte böyle bir zamanda V.G. Belinskiy gibi eleştirmenlerin söylediği sözlerin Kazan Tatar toplumu tarafından nasıl kabul edildiğini görmek zor değildir.

Kazan Tatar aydınlarının programlarında okul açma, gazete-dergi çıkarma için mücadele, kültürel organizasyonlar kurma, kitap basmanın yanı sıra Tatar dilinde tiyatro yapma maksadı da bulunmaktadır.

Batılı Anlamda Kazan Tatar Tiyatrosu

Tatarlardaki (Batı tarzındaki) ilk sahne eseri olan "Biçare Kız" adlı drama eseri Aydınlanma hareketine aktif katılanlardan biri olan A. İlyasi

tarafından yazılmıştır. A. İlyasi, Kazan Tatar dramına temel oluşturmakla birlikte, Tatarca temsil yapan ilk rejisör ve oyuncudur. A. İlyasi, F. Halidi'nin eserleri ilk önce bazı evlerde, okullarda oynanır. (Celey, 1947)

Bunları sadece drama eseri olarak değil, tiyatroyla bağlantılı olarak, o zamanın sahne repertuarı olarak da araştırmaya gerek vardır.

"Biçare Kız" eserinin konusu çok sadedir: Mahitap isimli bir kız, çirkin ve aptal olan Candemir adlı biri ile evlendirip büyük sıkıntıya sokarlar. Ama kız hayata yeni düşüncelerle bakan genç neslin temsilcisi olarak, Candemir'den vazgeçer ve kendi sevdiği, kültürlü, alim biri olan Canbay'la evlenir. Delikanlı fakir olsa bile, kız onu kendisine eşit görür. Çünkü onun için sınıf aidiyeti önemli değildir. Aydınlanma hareketinin ideolojisinin temeli eşitliktir. F. Halidi'nin "Reddi - Biçare Kız" eserinde de bu meseleler şöyle anlatılmış: Burada zengin çocuğu Ehtem, fakir kız Halime ile evlenir. Delikanlının babası Ehtem, kızın babası olan fakir Mirza'yı kendi evinde yaşamaya çağırır. Mirza da ona bunun için çok teşekkür eder. Eserde olay Mirza'nın yaşadığı eski evde başlar ve oradaki zor hayat anlatılır, ikinci perdede ise buna karşılık zengin Ehtem'in hayatı anlatılarak aradaki fark ortaya konur. Bu eserde de iyiler kazanır, kötüler ceza görür.

F. Halidi'nin komedileri, isminden de anlaşıldığı gibi açıkça tenkit ruhu taşıyan eserlerdir. Dram yazarına göre dünya sadece zengin Ehtem gibilerden ibaret değildir. Dram yazarının üçüncü eseri "Murat Selimov" da da bu tür konular anlatılır. Bunda Tille zenginin tersi olan Eyüp anlatılıyor. O da "Reddi-i Biçare Kız"daki Ehtem gibi yeniliklerin yanındadır. Çok güzel bir kız olan Aliye'yi fakir, ama okumuş Murat Selimov'a verir. Eyüp şöyle der: "Bizim zenginliğimizin faydası şu: önce kendi çocuklarımızı güzelce okutup, sonra fakirlerin çocuklarını da eğitip okutmaktır..." Bu eserlerde cimrilik, egoizm sadece üst sınıfın şahsi sıfatı olarak kalmaz. Onlar, başkalarına zarar verdikleri, kötü örnek oldukları, topluma faydalı işlere yardım etmedikleri için nefret duygularıyla anlatılır.

Edebî çalışma tarafına gelince, bu eserler sadece ilk tecrübelerdir. Konuların tasarlanışının mükemmelliği, karakterlerin kusursuzluğu, olayları gerekçelendirme, çatışmaların mantıksal çözülüşü gibi prensipler çok hafif gösterilir. Yazar olaya katılanlara tam nitelik verir. Kişilerin adetlerini, karakterlerini, okuyup okumadıklarını, güzel veya çirkin olduklarını, mali durumlarını ve başka sıfatlarını önceden belirtir.

Esere metot açısından bakıldığında aydınlanma hareketi tiyatro repertuarı yeterince karmaşık ve kendine özgü bir şekildedir. Böyle eserlerde o devirdeki fikir savaşları, çeşitli güçlerin karşı karşıya gelişi, çatışmaları ifade edilir. "Biçare Kız"daki Mahitap, "Murat Selimov"daki Murat,

"Komedi Çistayda"daki hizmetçi Hüsnü tipleri işte böyle bir teknikle oluşturulmuştur.

Kazan Tatar Tiyatrosunda Konular:

İlk Kazan Tatar piyesleri kendi zamanının önemli sorunlarını toplumun önüne serer. Başka türlerden farklı olarak bu eserler halkın anlayacağı dilde yazılıp, sıradan okuyucular arasında geniş ölçüde yayılır. Şunu da söylemek gerekir ki, intibah edebiyatında hayatın gerçekleri, olumlu kahramanlar veya gelecek tasvir edildiğinde, neticeler çıkarıldığında değil; gerçekten yaşayan her türlü adaletsizlikler, eski usuller tenkit edildiğinde daha derin bir şekilde görülür. Kazan Tatarlarında marifetçilik, maarifçilik akımlarıyla gelişen ve eski usulleri savunan kadimciliğe karşı usul-ü cedit veya ceditçilik akımının, İsmail Gaspıralı'nın "Tercüman" gazetesinin getirdiği fikirlerin romanlarda olduğu gibi, tiyatro eserlerinde de etkisi vardır.

İlk piyesler gelecekteki tiyatronun önünde hangi görevlerin yapılacağını ve nasıl halledileceğini öğrenmek için de önemli kaynak olarak hizmet ederler. Onların bazıları hacim ve şekil açısından çok sınırlanmış, başlangıç derecesinde olsa da edebî-estetik görüşleri, karşılıklı eleştiri yazılarını da görmek mümkündür. Mesela, F. Halidi'nin "Redd-i Biçare Kız" dramı, fikirdeşi A. İlyasi'ye karşı çıkanlara cevap şeklinde yazılır. Milli nitelikte gazete, dergi olmadığı zamanlarda bir edebî esere, ikinci olarak yayınlanan eserde değer vermek, onun hakkında fikir yürütmek tabii bir durum olarak görülür.

Kazan Tatarlarında Tiyatronun Yaygınlaşması:

Milli drama alanındaki yeniliklerle birlikte, tiyatro eğlenceleri düzenleme çalışmaları de başlar. A. İlyasi tarafından sahneye konulan ilk temsil hakkındaki haberler büyük olay olur ve halk arasında süratle yayılır. Simbir vilayetinde yaşayan Muhammet Akçurin adlı kişi, N. Gogol'ün "Evlilik" komedisini tercüme eder. Demek ki, tiyatro repertuarı hakkında konuşulduğunda tür meselesi de gündeme gelir. "Tercüman" gazetesi 1895 yılının sonbaharında Kazanlıların bu yolda oldukça yavaş ilerlemelerinden endişelenip bir mektup yayımlar. Bu mektupta Kazan Tatarları arasında tiyatro seyircisinin çokluğu, onların tiyatroyu sevmeleri, milli tiyatronun gerekliliği anlatılır. Bu mektupta şöyle satırlar da bulunmaktadır:

"Kazan'da tiyatro temsilleri az değildir. Fakat milli tiyatronun ne olduğundan haberi olan kişi sayısı çok azdır. Bu hususta Kafkasya Müslümanları en öndedir. Aralarında bilgili insanlar da olduğundan ara sıra Tiflis'te tiyatro temsilleri tertip ediyorlar." (Kerim Segiyt'in notu, 1926)

Tiyatronun önemini anlatan kısa makaleler Kazan'da çıkan Rus basınında yer almaya başlar. Başka bir gazetede:

"Tatarca temsiller vermek Kazan Müslüman cemaatinin önde gelenlerinin çoktan beri hayalidir. Ama bu ne zaman gerçekleşecek? Tatar Müslümanlarından birisi Kazan'da Tatar tiyatrosu meselesini halletme işini ciddi şekilde ele aldı." (Hayırhah, 1898)

Tatarca sahne eseri ve tiyatro oyunları olması mümkün mü, değil mi? diye sorulur. "Hayırhah" imzalı birisi buna ümitle bakıyor. Bunun için çeşitli çareler sunulur. Orijinal eserler az deyip, temsillerden vazgeçmemek, tercüme etmek gerek, denilir.

Tiyatro eleştirmeni ve Kazan Tatar tiyatrosu konusunda aktif bir şekilde çalışan A. Keram o günleri şöyle anlatır: "Uçitelskaya Skola'da (Öğretmen Okulu'nda) deneme amaçlı olarak zaman zaman Rus piyesleri sahneye konulur, işte bu, 'Tiyatro, sadece Ruslara mahsus bir şey' diyen öğrencilere bu olay çok tesir etmiş olsa gerek. Bu gençler sadece kendileri oynamakla yetinmeyip, onun Tatarca oynanmasını istemeye başladılar. Buna okul idaresinin, hükümetin izin verme ihtimali yoktu. Onlar bu isteklerine ulaşamadılar. Ama onlar bununla yetinmediler. Bundan beş altı yıl sonra evlerde, Rusça'dan çevirdikleri küçük eserleri ara sıra oynamaya başladılar." (Tahirov, 1926)

1897 yılının ocak ayında okul müfettişi Ş. Ehmerov kış tatilinde öğrencilere N. Gogol'ün "Evlelilik" ve "Revizör" (Müfettiş) adlı piyeslerini sahnelemek için izin isteyip müracaat eder. Bunun üzerine 1897 yılının 24 Aralık'ta "uygundur" kararı çıkar. (Tahirov, 1968) Bundan sonra da bu okulda Tatarı öğrenciler Rusça temsiller verme işini devam ettirirler. Okullarda başlayan yasaklar şehir genelinde düzenlenen temsillerin kaderine de yansır. Şehir gençleri F. Halidi'nin "Redd-i Biçare Kız" dramını sahneye koymak için hazırlık yapıp sahnelemek için izin almak üzere başvururlar. Fakat yıllarca hazırlanan, büyük ümitler bağlanan bu tarihi olay meydana gelmez. Genç drama yazarı bu meselede kendinin yeterince hazırlıklı olduğunu ispat eder. A. Kemal tiyatroya ciddi eğitim görevleri yükler. O, tiyatroya vakit geçirme, eğlenme yeri, sirk diye bakanlara karşı mücadele eder ve başarılı olur, ancak Çarlığa bağlı makamlar onu engeller. O yıllarda tiyatronun önemini anlatan, onun gerekliliğini yansıtan eserler Tatarlarda da görülmeye başlar. Bu konuda ilk olarak A. Kemal yazı yazar ve muhataplarına sert cevaplar verir. O kendilerine saldıranlara:

"Ona verdiğimiz paralar boşa gitmiyor. Orada toplanan paralarla fakirlere, okullara yardım ediliyor" der. (Mir'at Yahud Közge, 1900)

Tiyatronun önemini anlatan sözleri, Kazan Tatar drama sanatının kurucusu olan Ali Askar Kemal, "Bahtsız Yiğit" adlı eserinde kahramanlarına demek istediklerini söyler: "Benim, tiyatroya gidelim demem

ayıp değil. Orada ibret alınacak çok şey var" (Kamal, 1978) Birbiri ardına bu içeriklerde piyesler yazılır. Kendi zamanının meselelerini ortaya koyan bu tarz eserleri sahneleme çabaları yer alır. Fakat Çarlık yönetimi buna izin vermez.

St. Petersburg'da çıkmaya başlayan "Mir'at" dergisi soruna geniş bir açıdan bakarak şöyle der: "Tatar kadınlarının, başka bir çok işlere yöneldikleri gibi, tiyatroya da sadece seyirci olarak değil, oyuncu olarak yönelme hakları da var." Bazı Müslüman şehirlerinde tiyatrunun geliştiğini, bunun şeriata aykırı olmadığını izah eder. Bu şekilde tiyatrunun gerekliliği, faydası, bugünü, yarını hakkında basında tartışmalar başlar ve devam eder. Bu sürece "Kazan Telgrafı" ve "Tercüman" gibi gazeteler aktif olarak katılırlar. Bunların devamında Kasım'da² ve Bahçesaray'da 1899-1901 yıllarında Tatarca ilk defa halka açık temsiller oynanır. (Tercüman, 1901) Kazan'da Tatar dilinde temsile izin verilmediği için Rus tiyatrolarında Müslümanlar için temsiller düzenlenmeye başlanır.

Bunlardan ilki 27 Ocak 1901'de düzenlenir. Bu oyuna 400 kadar Müslüman izleyici gelir. O gün yardım fonuna 760 som (Ruble) para girer. (Tatar Teatrı, 1926) Tatar Türk seyircisinin böylesine aktifleşmesini, tiyatroya gruplar halinde gelmeye başlamasını "Tercüman" gazetesi özellikle alkışlar. (Tercüman, 1901) Sonra halkı tiyatroya çekmede büyük rol oynayan Z. Şamil, bu temsillerin hiç olmazsa yarısını Tatarca sahnelemek istediğini, ama hükümetin buna izin vermediğini, fanatik mollalarla karşı karşıya geldiklerini ve mücadele ettiklerini söyler. Nihayet, "Kazan Telgrafı", Tatarca temsil yapma meselesi halledilmiş olsa gerek, "Şubat sonunda temsile katılmak isteyenlerin toplanmasını temin etmek önemlidir;" ("Kazanski Telegraf", 1902) diye haber geçer. Yeni orijinal piyesler artar. Türk ve Rus klasiklerinden tercüme yayınlanır. Kazan'da üniversite seviyesindeki "Muhammediye" medresesi öğrencileri cesur adımlar atar. Onlar, tiyatro hakkında karşılıklı uzun konuşmalardan sonra A. Kemal'in "Bahtsız Yiğit" dramını oynamak isterler. Bu zamana kadar Kazan Tatar ve Rus dilinde oynanan temsillere öğrenciler aktif olarak katılırlar ve okulda Tatarca temsil vermenin gerekliliğini ortaya koyarlar. Temsil verecek yer bulunamadığından dolayı oyunun Muhammediye Medresesi'nde sahneleneceği ilan edilir. 30 Aralık 1903'te medresenin üçüncü katında çarşaf çekilip, dekor hazırlanır ve çok gizli bir şekilde temsil verilir. (Vafa Behtiyarov, 1904) 1904 yılı başlarında Rus okullarında okuyan Kazan Tatar gençleri cumartesi günleri toplanıp edebiyat geceleri düzenlemeyi adet haline getirirler. Bu nedenle onlara "Şimbeciler" (Cumartesciler) denir. Bu iş edebî çalışma şeklini alır. Topluluk türlü okuma yurtlarındaki gençlerden kurulur. Bu toplantılarda Rus ve Doğu klasiklerini öğrenmekle birlikte, yeni

² Şehir Adı.

Kazan Tatar edebiyatı eserlerini öğrenmeye de büyük önem verilir. Kazan Tatar dilinde temsil oynama meselesi de gündeme alınır. Nihayet, 18 Ocak 1904 yılında topluluğun ilk temsili, Türkçe'den Namık Kemal'in "Zavallı Çocuk" adlı eseri ve "Aşk Belası" komedisi oynanır, öğrenciler tarafından sahneye konan bu temsil büyük zorluk ve özveriyle oynanıp, gayet güzel sonuçlar alınır. (Emirhan Hatları, 1966)

Gazete ve dergilerdeki bazı yerlerde Tatarca temsil oynandığı haberleri çeşitli yerlere ulaşır. 4 Nisan 1904'te oynanan "Aşk Belası" temsili büyük olay olur. Temsile katılanlar Taşkent'te Kazan Tatar kültürünü geliştirmeye, büyütme çalışan aydınların temsilcileridir. Bu yenilik büyük ilgi uyandırır. Perde kapandığında seyircilerden birisi çıkıp, tiyatroyu hayatın gözlüğü olarak niteler ve Rus tiyatro tarihini geniş şekilde anlatır. Rus ve Batı tiyatrolarının gelişmesi, Kafkas Müslümanlarının da bu hususta başarılı adımlar atmaları konusunu dile getiren büyük bir konuşma yapar.(İlkin, 1906.)

Resmi izin verilmediğı için çeşitli yurtlarda, okul ve medrese salonlarında özel temsiller oynanarak 1905 yılına gelinir. Bu devirde kültür hayatında yer alan en büyük yeniliklerden biri süreli yayınların ortaya çıkışıdır. 29 Ekim 1905'te ilk sayısı çıkan "Kazan Muhabiri"nden başlayarak çok sayıda gazete ve dergide edebiyatla, sanatla ilgili meseleler geniş olarak yansıtılmaya başlanır. Bu süreç Kazan Tatar tiyatrosunu resmileştirir. Bu işe ilk olarak Orenburg taraflarında doğup büyüyen İlyas Kudaşev-AşkazarSKI başlar. O, 1900-1904 yılları arasında Kazan'da Öğretmen Okulunda okurken mektep şartlarında oynanan temsillere katılır. Eğitimini tamamlayıp İ. AşkazarSKI 1904'te Orenburg'a dönünce okulda eğitim işlerini idare etmenin yanı sıra Kazan'da uyanan arzusunu gerçekleştirmeye kalkışır. Fakat çeşitli engellerle karşılaşır. Tatarca halka açık temsil vermeyi ilk önce yerel vali kabul etmez. İ. AşkazarSKI St. Petersburg'a gider ve basın işleriyle ilgili başmüdürlüğe müracaat eder. "Eseri sahnelemek yasak değildir" diye bir izin alır.

Petersburg'tan dönen İ. AşkazarSKI, etrafına topladığı tiyatro amatörleri ile hazırlıklarını yaptıktan sonra temsil gününü belirlerler.

Oyuncuların isimleri ve rolleri duyurulur. Şeriat yasaları göz önünde bulundurularak tiyatroya gelen Müslüman kadınlar için özel şartlar hazırlanacağı konusunda duyuru yayınlanır. Ama çoktan beri beklenen bu temsil gerici güçlerde yeniliğe karşı düşmanlık hislerini kabartır. Kadimci denen aşırı dinci gruplar İ. AşkazarSKI'ye karşı harekete geçerler ve maksatlarına ulaşarak temsili yaptırmazlar. Bunlar, Çarın memurlarıyla birlikte, resmi Kazan Tatar tiyatrosunu meydana getirme amacını taşıyan ilk ciddi adıma da bu şekilde engel olurlar.

Bu olaydan sonra Ufa'lı gençler cesur bir girişimde bulunurlar. 21 Nisan 1906'da Prikazçıklar Kulübünde halka açık temsil olarak A.İshakî'nin o zamanlar en popüler eserlerinden birisi, "Üç Kadınla Hayat" dramını sahneye koymaya muvaffak olurlar. Bu olay, Kazan Tatar tiyatrosu tarihinde profesyonel anlamda ortaya konan ilk resmi temsildir. Organizasyon işini Şeyhattar Abzgildin yönetir. Fakir öğrencilerin yararına sahnelenen bu temsil gayet güzel olup, toplumda ve basında geniş bir yankı uyandırır. (Vakit, 29 Nisan, 1905.) Türk halklarından Azerbaycan tiyatrosu örnek alınır. Tiyatroyu toplumun çoktan beri beklediği anlatılır, tiyatronun eğitici işlevi vurgulanır. Nihayet, Ufa'dan sonra Kazan gençleri de gayelerine ulaşırlar. 5 Mayıs 1906 yılında da burada, Prikazçıklar Kulübünde, Kazan'da ilk resmi halka açık temsil sahneye konur. Temsilin oynanması için izni pedagog ve eğitimci İbrahim Tirigulov alır.

1905 yılından sonra biraz serbestlik olsa da çok geçmeden karşı güçler yine yapacağını yapar. Bir taraftan fanatik dinciler harekete geçer, diğer taraftan sansür yeniliklere engel olur. Kazan'da Abdurrauf Niyazbayev 18 Mart 1906'da Kazan valisinden Gogol'ün "Evlilik" komedisini sahnelemek için izin ister. Vali izinle ilgili dokümanları Petersburg'a gönderir. Evraklar gidip gelene kadar yaz geçip sonbahar gelir. (Devlet Arşivi, 1905) "Revizör" ile "Mehrüse Hanım"ı sahneleme konusunda ise ret cevabı gelir. Kazan'da tiyatro hareketinin resmi şekilde başlayıp yasaklandığı sırada Ufa'lı gençler A. İlyasi'nin "İki Aşık" komedisini sahneye koyar. Tiyatroya çok seyirci gelir.

Bu sırada merkezden daha uzakta olan şehirlerde, tiyatro karşıtı hareketler daha zayıf olur. Çistay Habercisi gazetesi: "Tatarların gözleri açılıyor, satılmış mollalara artık itibar edilmiyor, tiyatro Tatarlar arasında da yayılmaya başladı" diye yazar. Demek ki Kazan'da tiyatroya direnme başka yerlere göre daha fazla olur. Milli sahne meselesi de kesin gözetim altında tutulur. Başka şehirlerde sahnelenen eserlere de izin verilmez. Gençler bir taraftan izin peşinde koşarken, diğer taraftan eseri sahnelemeye hazırlanırlar. Temsil için Kazan valisinden izin isterler. Vali meseleyi iki gün içinde halleder; fakat "Üç Kadınla Hayat" piyesine izin veremeyeceğini söyler. O zamanlar resmi izin talepleri henüz yeni başlar. Onlar, yeniden İ. Tirigulov'a müracaat ederler. O da valiye yeni bir dilekçe yazar. İ. Tirigulov bütün sorumluluğu üzerine aldığını, eğer program dışı bir şey veya bir tatsızlık olacak olursa bir daha asla böyle bir işe kalkışmayacağını bildirir. Bütün bunlardan sonra validen izin çıkar.(Mehmudov, İlalova, Gızzet, 1988)

Nihayet, kararlaştırılan gece gelir. Gazetelerde temsilin düzenlenmesini onaylayan yazılar çıkar. Kazan'da Tatarca tiyatro sahnelenmesi fikri yıllardan beri dile getirilse de, gerek oynayacak kişi bulunamadığından, gerekse hükümetten izin alınmadığından bu güne kadar bu fikir hayat

bulamaz. Şimdi ise insanların beklentisi gerçekleşir ("Tatarca Teatr", 1906) Temsile kadın erkek iki yüz kişiden fazla seyirci gelir. Temsilden önce oyuncuların birine kırmızı kurdeleli güzel bir buket takdim ederler. O da kendi topluluğu adına çiçekleri kabul ederek ana dilde tiyatronun önemi hakkında güzel bir konuşma yapar. (Kazan Muhbiri, 1906.) Sahnelenen oyunlar izleyenleri çok heyecanlandırır. Trajik görüntülerden sonra evlilik problemlerini komedi şeklinde tasvir eden "Aşk Belası" adlı oyun sahnelenir. Oyunun sonunda konuşmalar, kutlamalar olur. Seyirciler çok memnun olduklarını bildirip milli sahne sanatının geleceği için büyük ümitler besleyerek dağılırlar. (Kazan Muhbiri, 1906.)

22 Aralık'ta sahnelenen bu temsil her kesimden olumlu tepki alır. Kazan Tatar tiyatrosunun gerçek manada meydana gelişi hakkında söyleşiler, makaleler gazetelerde yer alır. (Yoldız, 1906)

Kazan halkında bir hareketlenme meydana getiren, ileri görüşlü kişileri sevindiren, gericileri kızdıran bu gün, Kazan Tatar kültür tarihinde yeni bir dönemin başladığının habercisidir. Bu tarihi adımdan sonra Kazan'daki sanatçılar 1910 yılına kadar temsillerini sürdürürler. 13 Ocak 1907'de oyuncular, "Üç Kadınla Hayat" dramını sahnelemeye muvaffak olurlar. 1907-1908 yıllarında pek çok eseri sahnelerler. Bu grupların çalışmaları "El-İslah" (1907-1918), "Yıldız" (1906-1918), "Kazan Muhbiri" (1905-1910) gazetelerinde oldukça geniş yer alır ve okuyucuda büyük yankı uyandırır.

Kazan'daki tiyatro hareketi, 1907 yılı sonunda "Şark Kulübü" kurulup çalışmaya başlayınca özellikle canlanır. Buna edebi müzikal hareketi de eklenir, geceler düzenlenir. Bu etkinliklere tiyatro sanatçıları, şairler, büyük söz ustaları, ozanlar da katılır. Böylece Kazan Tatar tiyatrosu, milli sahne sanatı, uzun süren araştırmalar, çetin mücadeleler neticesinde meydana gelmeğe başlar. Bunda Muhammediye öğrencilerinin, Tatar Öğretmen Okulu öğrencilerinin ve Şimbe topluluğunun da rolü büyüktür. Doğu sürecinde ise onun asıl yöneldiği istikamet aydınlanma hareketidir (Mehmudov, İlalova, Gıyzzet, 1988)

Amatörlük zamanında sahnelenen bazı temsiller; tiyatronun ileri gitmesi, şekil alması için profesyonelleşme yolunda ilk ciddi adımlar ve bir okul olur. Bundan dolayıdır ki, Kazan Tatar tiyatrosu çok hızlı bir şekilde yapılır, profesyonelleşir ve kısa zamanda Rusya'da yaşayan Türk asıllı halklar arasında en popüler tiyatroya dönüşür.

KAYNAKÇA

"Bizim Haller Ve İşler", *Tercüman*. 14 Şubat, 1901.

- Celey, Lutfi; “*Tatar Dramturgiyesine 60 Yıl Tulu Unayı Belen*”, Sovyet Edebiyatı, 1947. “Dahili Haberler”, Vakit, 29 Nisan, 1905.
- Emirhan, Fatih; Kazan Utları. No 1. 1966.
- Hayırhah, “*Na Polzu Prosveşçeniya*”, Voliski vestnik, 1898.
- Hismatullin, “*Şihab Merceninen Tel, Edebiyat Hem Sengat Meselelerine Karaşı*”, Sovyet Edebiyatı, No 4, 1964.
- İlkin, B; “*Taşkentten Mektup*”, Tercüman. 20 Nisan, 1906.
- Kamal, G; *Eserler*. 1978.
- “Kazan Haberleri”, Kazan Muhbiri. 24 Aralık, 1906.
- Kazanski Vecer, 25 Aralık, 1906.
- Kerim Segiyt’in Notu. “*Tatar Teatn Kitabı*”. 1926.
- Tatar Sovet Teatrı*, Kazan, 1995.
- Mehmudov, Henüz; İlyalova, İltani; Gızzet Beyan; *Tatar teatrı*, 1988.
- Mir’at Yahud Küzgo, 1900.
- “Musulmanski Mir”, Kazanski Tetegraf, 1 Ocak, 1902.
- Nasıyri, Kayum; *Saylanma Eserler*, Kazan, 1975.
- Rıbuskin, Mihail; *Kratkava İstoriva Goroda Kazanı*, Kazan, 1834.
- Vessariyon Belinskiy; *Polnovi Sobranive Socineniv*, 1953.
- “Perviy Sağ”, Provintsialnyy Literaturnıy Sbornik. Kazan, 1876.
- Tahirov, Z; “Birinçi Spektakller”. Sotsialistik Tatarstan, 1968.
- Tatar Teatn*. Kazan, 1926.
- “*Tatarca Teatr*”, Kazan Muhbiri, 1901.
- “*Tatarca Teatr*”, Kazan Muhbiri, 1906.
- Behtiyarov, Vafa; “*Kazanda Birinci Tapkır Tatarca Teatr Uyını*”, Kazan, 1904.
- Yoldız, 1906.